

Hamvas Béla irodalom- és nyelvszemlélete

Írta: Tóth Judit

2006. November 24.

Hamvas bárminemű megnyilatkozásának háttérét filozófiai rendszere adja. Az életmű ennek a metafizikai világképnek a kidolgozására koncentrál, és ez számára a lét minden megnyilvánulásához viszonyítást nyújt. Hamvas olyan rendszert „rekonstruált”, amelynek legfőbb vonatkoztatási pontja a tradicionális alapállás, számára ehhez mérhető a jelenkor vagy a történelem bármely aspektusa. Rendszere azért univerzális, mert magának a létnek ad keretet. A szent hagyomány Hamvasnál olyan origó, amely jól körülírható és idealizált értékrendszerrel bír, tehát az idők során bekövetkezett társadalmi vagy akár kulturális változásokat ehhez mérten értékeli.

Már korai írásai is „céhen kívülinek” tűnnek mind hangvételükben, mind szemléletük tekintetében. Nézeteit - Szerb Antal irodalomtörténetéhez hasonlóan - szokatlanul szuverén módon fogalmazta meg; szuggesztív és személyes szűrőn keresztül. Az életmű több ízben is foglalkozik az irodalmi vonatkozásokkal, melyek a következő csoportokba sorolhatók:

- önálló szépirodalmi művek
- fordítások, adaptációk
- írók, költők műveiről írt kritikai jellegű esszék
- a költői létformáról és a költői nyelvről szóló írások.

Tézisem az, hogy Hamvas már a '40-es években felépítette filozófiai rendszerét, benne a költészetről alkotott elképzeléseit, melyet lehetséges eszköznek tekintett abban, hogy eszményét kiteljesítse. Weöres Sándorban azt a költőt látta meg, aki megfelelhett a poeta sacer ideájának, és a „Mester” szerep felvállalásával azt a feladatot szánta neki, hogy gondolatrendszerének költői kifejezője legyen.

1. A poeta sacer mibenléte

Hamvas Béla A láthatatlan történet (1942) Poeta sacer című esszéjében új költőideált teremtett¹. Írásában a „szent költőt” valamikori primordiális környezetében igyekszik ábrázolni. A költő ebben a mitikus, ősi rendben társadalmi státusszal és feladattal rendelkezett. Hamvas gondolati rendszerének egyik legfontosabb eleme az, hogy ez a valamikor egységes, szent világ az idők folyamán súlyos értékvesztést szenvedett és széttöredezett, ami válságot idézett

elő. Fogalmi szinten mindenki, aki ebben a valamikori aranykorban státusszal bírt - a király, a katona, a pap vagy a herceg - elrejtőzött. Az egyetlen, aki korunkban a szentséget vigyázza: a költő. Mivel egyedül maradt, ő az egyetlen, aki felvállalhat a többiek helyett minden olyan feladatot, ami a restaurálást, a primordialitás visszaállítását célozná. Tehát mára a költő feladata túlnőtt a költészeten. Azzal, hogy a költőt Hamvas az egykori rend helyreállításának egyetlen letéteményeseként nevezi meg, szerepét felértékeli és egyben ki is jelöli. Úgy véli, hogy az elmúlt századok félreértették a költő funkcióját, hiszen neki nem a kifejezés, az átélés, a sűrítés vagy a kultúrateremtés a feladata, hanem hagyomány őrzése és aktív újratehermentése a szó (logosz) ereje által. A költő tudása univerzális: tisztában van a világmindenség egységével (hen panta einai), tudja olvasni az ősi jeleket, és a szó erejével képes újratehermenteni az eltűnt hagyományt.

2. A poeta sacer feladata

Az előző gondolatmenetet Hamvas azzal folytatja, hogy aki a költészet szent feladatát vállalni és teljesíteni akarja, annak öntudatra kell ébrednie. Ki kell szakadnia a tömegből és levetni a sémákat. A szent költő olyan határlény, aki összekapcsolja az isteni szférát az emberi világgal. Őket képviselni, közöttük közvetíteni, rávezetni az emberiséget isteni eredetének tudatára és hasonlóságának megőrzésére - ez a feladata. Ennek módja pedig Hamvas értelmezésében korántsem dicsteljes, és szakít a korábbi elképzelésekkel. A feladatot titokban, magányosan, értelmét magában rejtve és a tömeget távol tartva kell megvalósítani. Hamvas a romantikához képest átértékeli a költő és a nép viszonyát, bár a romantikus költőideál és a poeta sacer között találunk egy alapvető kapcsolódási pontot: a vállalás motívumát. Ez nem más, mint a „lángoszlop” sors magára vétele és az áldozattá levés tudata. Úgy véli, hogy a nép a jelen korra már annyira mélyre süllyedt, hogy nem lenne képes elviselni a költő szent küldetését, és ebben a felismerésében eltiporná. Ez a romantika korában sem volt másként. Viszont úgy tűnik, hogy Hamvas okulni szeretne a romantikus költőideál kudarcából: a poeta sacer nem kívánja olyan sorsra juttatni, mint Petőfi az Apostol Szilveszterét. Belátja a megnyilatkozás szükségességét, hiszen a nép elől elzárt költészet értelmetlen, és alapjaiban mondana ellen a poeta sacer hitvallásának, de segítség adható a kudarc elkerüléséhez. Nem az elrejtőzést támogatja, de nem is a nyilvánosság elé lépést. Egy költő apológiája c. írásában kifejti, hogy a tényleges költészeten a különösen magasrendű tartalmak költői realizálását érti.² Habár ez a szándék jellegzetesen a filozófia, vallás illetve misztika területére tartozik, mégis a költőknek kellene megvalósítaniuk, de „ezt mindig kivételesnek tekintették”. Tisztában van azzal, hogy a nép tudatlanságánál fogva válhat e realizálás akadályává, de a költő szuverén feladata éppen abban áll, hogy erről ne vegyen tudomást.³ Hamvas azzal, hogy az elrejtőzés és a kitárulkozás dilemmájához útmutatót ad, előre vetíti a Mester szerepét, mely Weöres Sándorral való viszonyában kulcsfontosságú lesz.

3. A poeta sacer okulás

A poeta sacer úgy kerülheti el a sorsát, ha szem előtt tartja a következőket: tisztában legyen szent küldetésének súlyával, illetve feladatának ne a népszerűség keresését, hanem annak elkerülését tekintse. Hamvas itt Stefan George szavaira utal, aki felismerte, hogy a „költészetben valami titok van, amiről senkinek sem szabad tudnia”. 4

Nevezetesen, Weöres Sándorhoz címzett Medúza-kritikájában Rilke sorsán keresztül példázza, miért hiba az, ha a művész túl korán lép a közönség elé.⁵ Azt vallja, hogy a költővé válás nagy útját aszketikus magányban kell megtenni, mivel a nyilvánosság előtt fejlődni sokkal nehezebb. Ha Rilke mellett állt volna egy Mester – véli Hamvas, akkor lírája intenzívebben fejlődhetett volna. A Mester az az erő a költő mellett, aki jártas ezekben az útvesztőkben, tehát képes tanítványa szellemi fejlődését egyengetni, és nem engedi őt éretlenül a nyilvánosság elé. A Mester látja, mikor érkezett el az az idő, amikor tanítvány már függetleníteni tudja magát a tömeg kritikájától. Elsősorban a puszta énélmények leírásától, a reminiscenciától, a mesterkéeltségtől és a felszínen maradástól óv. A Medúza-kritikában ennek elkerülésére néhány gyakorlati tanácsot is ad, pl. azzal, hogy kiemel egyes verseket, jellemzi néhány szóval őket, mitől remekebbek a többinél. De leginkább irodalomszemléletének vázolására törekszik, bízva abban, hogy Weöres megérti majd, mi a feladata és hol a helye az általa kialakított univerzumban.

A Hamvas által idealizált költői hangról - Weöres apropóján – tudunk ugyan néhány jellemzőt említeni, bár ezek inkább impressziók, mintsem konkrétumok. A gyermeki egyszerűséget, az őszinteséget, az emberi és a költői érettség harmóniáját, a mitológiákhoz való visszatérést, és általában az ösztönös poétikát hangsúlyozza. Ám Weöres érdeklődést feltehetően nem csupán ez keltette fel Hamvas iránt.

4. Az ősi költészet ideája

A hamvasi bölcselet feltételez egyfajta eszményi archaikus világot a „történelem kezdetén”. Több írásában is utal rá, hogy az emberiség mítosz és mondakincse ennek a korszaknak az emlékét őrzi. A poeta sacer az egyetlen lehetősége a világnak, hogy ezt a töredékesen, utalásszinten létező tudáshalmazt ismét egységgé formálja. Hamvas egész filozófiája visszavezethető ehhez az elmélethez, amelynek valóságos történelmi alapjai ugyan megkérdőjelezhetők, de a gondolatiság szempontjából ez irreleváns. A cél ugyanis - más gondolkodókéhoz hasonlóan - az volt, hogy vázoljon egy eszményi világrendet, amelynek megközelítése vezérfonalat biztosít az emberi fejlődéshez. Azt a viszonyítási pontot, mely történelmileg is megragadható, de amely már a hanyatlás kezdetét jelenti az ókori görögség korai időszakára teszi. Ekkor Mallarmé szavaira utal: „La poesie était fourvoyée depuis la grande déviation homérique” – a költészet a homéroszi nagy eltévelyedés óta hamis útra futott.⁶ Mallarmé képzeletében Homérosz előtt az ún. orfikus költészet virágzott, azaz a mitológiai Orpheusz alakjával illusztrálta az ősi költészet ideáját. Hamvas ezt a szemléletet változatlanul veszi át tőle. A Medúza-kritikában az orfikus költészet formajegyeit a későbbi korok lírai eszköztárának negációjaként sorolja fel: „Ez a költészet nem ismeri azt a nagy poetikai arzenált, amit Homérosz óta kifejlesztettek: a mértéket, a rímet, a hasonlatot, a

képeket, a szerkezetet, a csengés-bongást, a fénymázt, a látványos mutatványt és a bűbajos játékot. (...) Ez a költészet inkább homályos, mint fényes; inkább dadogó, mint ütemes; inkább vad, mint játékos; inkább ködös, mint átlátszó; (...) önkívület, vízió, tehetetlenség, mámor örület (...)”⁷ Jóval később (1960-ban) született az a Pathmosz-esszé, amely újra visszatér az orfikus világ leírásához, ám ebben már érzékelhetően háttérbe szorul poézis.⁸ Hamvas a Medúza-kritikához képest árnyaltabban kibontotta ezt a témát, ám úgy tűnik, hogy Orpheus a historizálás és a kissé talán erőltetett integráló-analogikus gondolkodás eszközévé vált. A poeta sacer-ről már nem esik szó, a költészet megváltó szerepéről azonban igen: „Mégis, az orfikából sajátosképpen kibontakozott valami, ami aztán egész Európa, végül pedig az egész lakott föld létének alapja lett. Ez a valami a hit a mű szakrális és megváltó voltában. (...) A kétezeröt száz éve tartó züllésben és fegyelmetlenségben a rend egyetlen és utolsó bázisa, hogy az ember művének mámorában él, és az egyetlen és az utolsó, amiben még hisz (...)”.⁹

5. Hamvas nyelvszemlélete

Hamvas már a Poeta sacer-ben is utal az archaikus világrendben természetes módon létező őslogoszra. Az őslogosz a „világteremtő szó”. Ennek modern kori feltámasztására egyedül a poeta sacer képes. A logoszon keresztül képes arra a költő, hogy az emberi sorsot az isteni léttel újra összekapcsolja.

A Scientia Sacra második részében Hamvas kísérletet tesz egy metafizikai jellegű nyelvtörténeti áttekintésre.¹⁰ Fejlődési ívet vázol fel, amelyben hét szintet különböztet meg. Itt már relációba állítja a köznyelvet a költő nyelvével. A primordiális alapállástól a történeti korig a következő fejlődési szakaszokat állapítja meg:

1. ősnyelv
2. az idea–nyelv
3. a szimbólum–nyelv
4. a mítosz–nyelv
5. a költői nyelv
6. a köznyelv
7. az absztrakt (fogalmi) nyelv

Olyan állomások ezek, amelyek „az ember metafizikai érettségével, szellemének univerzális voltával, végül és végeredményükben a beavatási fokokkal esnek egybe”. Az egyes szinteket külön magyarázattal illeti. Úgy véli a fogalmi nyelv olyan megegyezésen alapuló, mesterségesen szerkesztett jelrendszer, amely nélkülözi a lehetőségét annak, hogy tartalmas kommunikációt folytathassanak vele. Ez a „gépesített szó”, a történeti kor terméke. A köznyelv a népnyelv változó minőségű formája, s mint ilyen megbízhatatlan. A költői nyelv a „népnyelv intenzív foka”, közelebb áll az ősnyelvhez, mint a köznyelv, ám ki van szolgáltatva az egyéni jellegnek, ezért kiegyensúlyozatlan. Alapvető hibájának azt tartja, hogy ez nyelv a képet másodlagos eszköznek fogja fel, mely abban segít, hogy az ember érzéseit, gondolatait

megvilágítsa, holott a képnek kellene az elsőnek lenni, és csak aztán következhetne a hangulat és a gondolatiság. A mítosz-nyelv ezt a tévedést kiküszöböli, „tudja, hogy a nyelvi megnyilatkozás egyetlen lehetősége a kivetítés”. A szimbólum-nyelv tovább lép: elszakad az észről, a külsőségektől, egyszerre elrejt és kimond. Az idea-nyelv már „az észfölötti értelem megnyilatkozása”. Egyes történeti korban élő költő ezzel az elementáris, abszolút megnyilatkozással beszél. S végül az ősnyelv olyan elmei kinyilatkoztatás, amely a bölcsek és szentek eksztatikus és szakrális kinyilatkoztatása volt. „Arról ismerhető fel, hogy a szavakat eredeti jelentésükben, eredeti intenzitásukban, eredeti teremtő feszültségükben és sugárzó hatalmukban mondja ki”.¹¹

Valójában úgy tűnik, hogy Hamvas rendszerében a lényeges határvonal a költői és a köznyelv között húzódik. Elsősorban azért, mert itt található a legélesebb törés az összes szinten belül és ennek áthidalása a legaktuálisabb feladat Hamvas számára is. A köznyelv leértékeli a költői nyelvet azzal, hogy olyan díszletnek tartja, amely a fellengzős túlzást választotta kifejezőeszközeként. Nem látja, hogy a költői nyelv képisége az ősnyelvben közvetlen jelentéssel bír. Jól reprezentálja a történeti kor válságát, hogy a mai ember „leereszkedést” érez a képnyelv iránt, és többre becsüli nála a fogalmi nyelvet. Hamvas úgy véli, hogy a mai ember szemében a köznyelv tökéletesebb a költői nyelvnél, holott épp ez a szemlélet teszi áthidalhatatlanná a hagyomány és a modern kor közötti szakadékot. Ebben a szituációban az egyetlen autentikus segítő kizárólag a poeta sacer lehet, aki feltárja a nyelv lényegét, azaz nem a dolgok közötti hasonlóságokat mondja ki, hanem a világ dolgai között meglévő analógiát. Az analógia a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított „ami fent, az lent” törvényén nyugszik: „A dolgokat nem akkor értem meg, ha a dolgokat elkülönítem és önmagukba nézve meghatározom, hanem ha látom, hogy egymással összefüggenek, és olyan szakadatlan sorban állanak, amely az eredethez ér”.¹² Hamvas figyelmeztet, hogy az őskori képnyelvet nem szabad összekeverni a mai költészet metaforikus nyelvével. A költői trópus mögött „a dolgok között levő külső hasonlóságra épített érzéki megfigyelés áll”, míg az őskori nyelv az analógiára épül, ami nem más, mint „a dolgok között lévő érzékfölötti azonosság”.

Összegzés

A Poeta Sacer (1942), a Medúza-kritika (1944), az Egy költő apológiája (1946) és egyéb poétikai tárgyú írásai¹³ egyértelművé teszik, hogy Hamvas a '40-es években intenzíven foglalkozott irodalmi vonatkozású kérdésekkel. Ezekből a művekből jól körvonalazható egységes koncepciója a költészet feladatát illetően. Hamvas széleskörűen látta át a korabeli és a megelőző évszázadok irodalmi termését. Kivételes esetként említi, ha egy szerzőnél az általa metafizikailag (és nem esztétikailag) követendőnek ítélt költői magatartást megvalósulni látta. Ezt ugyan diaszporikus formában, de elméleti síkon összeszedetten a „poeta sacer” gondolkörben összegezte. A fiatal Weöres költői sokszínűségében Hamvas meglátta a poeta sacer realizálásának lehetőségét, ezért „kereste fel” őt az útmutatás szándékával 1944-ben, a költő Medúza c. kötetének megjelenése után.

Jegyzetek

1. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. Sziget. (szerk.: Dúl Antal) Medio kiadó, Bp., én. 160-188. o.
 2. Hamvas Béla: Egy költő apológiája. In: Sorsunk, 1946. 2-9. o.
 3. Ez a felfogás némileg veszít egyediségéből, ha Füst Milán szavaira gondolunk, aki a Nyugat első nemzedéke kapcsán hasonló pozícióról nyilatkozott visszaemlékezéseiben: „Mi néhány szövetséget kötöttünk, és elhatároztuk [...] álcázott költők leszünk, külsőleg szakasztott olyanok, mint a nyárspolgárok, ami egyértelmű azzal, hogy céhbeli önértéket nem fogunk produkálni”. In: Füst Milán, Somlyó Zoltán emlékezete Az átkozott költő: Somlyó Zoltán emlékezete, Bp., Nap Kiadó, 2001, 57.
 4. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. Sziget. (szerk.: Dúl Antal) Medio kiadó, Bp., én. 176. o.
 5. Hamvas Béla: A Medúza. In: Diárium, 1944. évf. 2.sz.
 6. u. ott
 7. u. ott
 8. Hamvas Béla: Orpheusz. In: Patmosz I. (szerk.: Dúl Antal) Medio kiadó, Bp., én.
 9. u. ott
 10. Hamvas Béla: Scientia Sacra II. (szerk.: Dúl Antal) Medio kiadó, Bp., én. 157-169. o.
 11. u. ott
 12. u. ott
 13. pl. Hamvas Béla: Poetica Metaphysica. In: Esztétikai Szemle 1939.
- Hamvas Béla: Száz könyv Bp., 1945
- ill. egyéb, folyóiratokban megjelent kritikai írások